“QARAQALPAQ KINOSÍNDA MILLIY MENTALITET HÁM KÓRKEM OBRAZ TALQÍLANÍWÍ (“Urı” komediyalıq filmi mısalında)

Tilepov Quatbay Nukusbaevich – *oqıtıwshı*
quwattilepov30@gmail.com
Toxirov Avazbek Otabek o‘g‘li
ffol20030411@gmail.com
ÓzMKÓMI Nókis filialı

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА И ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В КАРАКАЛПАКСКОМ КИНО (На примере комедийного фильма «Уры»)

Тилепов Куатбай Нукусбаевич – *преподаватель*
Тохиров Авазбек Отабек угли
Нукусского филиала ГИИК Уз

INTERPRETATION OF NATIONAL MENTALITY AND ARTISTIC IMAGE IN KARAKALPAK CINEMA (On the example of the comedy film “Uri”)

Tilepov Quatbay Nukusbaevich – *Lecturer*
Toxirov Avazbek Otabek ugli
Nukus branch of UzSIAC

Tayanch so‘zlar: badiiy film, milliy mentalitet, ssenariy, “O‘g‘ri” filmi, komediya janri, konflikt, ovoz rejissurasi.

Rezyume. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston kinematografiyasining rivojlanish tarixi, xususan, “Qoraqalpoqfilm” davlat muassasasining texnik va badiiy jihatdan rivojlanishi tahlil qilingan. Kino asarining yaxlitligini ta’minlovchi asosiy unsur sifatida konflikt tushunchasi nazariy jihatdan tadqiq etilgan. Shuningdek, 2009-yilda suratga olingan va qoraqalpoq kino san’ati tarixida tub burilish yasagan to‘liq metrajli “O‘g‘ri” komediyasining badiiy va ovoz rejissyorlik xususiyatlari, uning syujet yo‘nalishlari, yutuqlari va ayrim kamchiliklari xolisona tahlil qilingan.

Ключевые слова: художественный фильм, национальный менталитет, сценарий, фильм “Вор” (“Uri”), жанр комедии, конфликт, звукорежиссура.

Резюме. В данной статье анализируется история развития кинематографии Каракалпакстана, в частности, техническое и художественное развитие государственного учреждения “Каракалпакфильм.” Концепция конфликта как ключевого элемента, обеспечивающего целостность кинопроизведения, была теоретически исследована. Кроме того, объективно проанализированы художественные и звукорежиссерские особенности, сюжетные линии, достижения и некоторые недостатки полнометражной комедии “Вор,” снятой в 2009 году и ставшей поворотным моментом в истории каракалпакского киноискусства.

Keywords: feature film, national mentality, screenplay, the movie “The Thief” (“Uri”), comedy genre, conflict, sound direction.

Summary. This article analyzes the history of Karakalpakstan's cinematography, particularly the technical and artistic development of the state institution “Karakalpakfilm”. The concept of conflict as a key element ensuring the integrity of a film has been theoretically studied. Furthermore, the artistic and sound-directed characteristics, plot directions, achievements, and some shortcomings of the 2009 full-length comedy “The Thief,” which marked a turning point in the history of Karakalpak cinema, have been objectively analyzed.

“*Dúnya kóleminde túrli ideya hám idealogiyalar gúresi, adamlar ásirese jaslardıń qálbi hám sanasın iyelew ushın túrli kúshler ortasında báseki tús alǵan búgingi kúnde eń ǵalabalıq kórkem-óner bolǵan kinonıń sheksiz imkaniyatlarınan nátiyjeli paydalanıwımız kerek”*

Shavkat Mirziyoyev,
Ózbekstan Respublikası Prezidenti

KIRISIW. Kino kórkem óneri milliy mádeniyattı sáwlelendiriwshi hám jámiyettiń sociallıq-psixologiyalıq kórinisin qáliplestiriwshi eń áhmiyetli vizual qurallardan biri bolıp esaplanadı. Qaraqalpaqstan kinematografiyasınıń tariyxı hám onıń rawajlanıw basqıshların úyreniw, regiondaǵı mádeniy transformaciya processlerin ańlawda ayrıqsha áhmiyetke iye. Yarım ásirlik

bay tariyxqa iye bolǵan “Qaraqalpaqfilm” mámleketlik mákemesi milliy kino kórkem ónerin rawajlandırıw, kórkem, hújjetli, ilimiy-publicistikalıq hám multiplikaciyalıq filmler jaratıw jáne shet el hám tuwısqan tillerdegi shıǵarmalardı dublyaj qılıw sıyaqlı áhmiyetli wazıypalardı ámelge asırıp kelmekte.

XXI ásir baslarınan baslap milliy kino sanaatında túpkilikli burılıs dáwiri baslandı. Atap aytqanda, tarawdı sistemalı tártipke salıw hám materiallıq-texnikalıq bazanı bekkemlew maqsetinde qabıl etilgen normativlik-huqıqıy hújjetler, sonıń ishinde, tarawǵa baylanıslı mámleketlik pármanlar óndiris ónimdarlıǵın túp-tiykarınan arttırdı. Mákemege jańa sanlı videokameralar, zamanagóy montaj stolları hám texnikalıq úskenelerdiń alıp keliniwi dóretiwshilik jámááttiń nátiyjeli jumıs alıp barıwı ushın sapa jaǵınan jańa imkaniyatlar jarattı. Nátiyjede filmlerdiń tek sanı emes, al janrlardıń hár qıylılıǵı hám kórkem-estetikalıq sapası da keskin kóterildi.

Kórkem film - bul kinematografiyanıń eń úlken, eń kóp tarqalǵan túri. Ádetde, kórkem film kórkem syujetge tiykarlanadı, scenariy arqalı ańlatıladı hám rejissyor tárepinen kórkem ashıp beriledi. Aktyorlar atqarıwı yamasa animatsiya járdeminde jaratıladı. Kórkem film bul eń tásirli túr, ol kirisiw, túyin, waqıyalar rawajlanıwı, kulminatsiya, sheshim hám nátiyjeden ibarat dástúriy kompozitsiyaga ámel etedi. Sonıń menen birge, konflikt hám kolliziyalar, xarakterler qarama-qarsılıǵı hám dramaturgik situatsiyalar, saspens hám intrigalar, peripetiyalar hám ishki sezimler, tolqınlanıwlar tolıq syujetler barlıq kórkem filmlerdiń eń tiykarǵı elementleri bolıp tabıladı. Kimdur hámme elementlerden sheberlik penen paydalana aladı. Qaysıdur dóretiwshi ushın málim elementler tiykarǵı orındı iyeleydi. Mısalı konfliktti film degi zárúrli element retinde bahalawǵa urınıp kóreyik. Qálegen filmnen konfliktti shıǵarıp jiberiń. Ol jaǵdayda ne qaladı? Árzıw qılınǵan “utopiyalar”ma? turmıstıń jaratılıwınday qarama-qarsılıq ámelde eken, konflikt túsinigi mudamı jasay beredi jáne bul ózgermeytuǵın nızamlıq kinonıń tamashagóy kewiline kirip baratuǵın “altın gilti” esaplanadı. Sonday eken, kino shıǵarmasınıń kórkem pútinligi haqqında sóz etkende, álbette, konflikt máselesin esten shıǵarmawımız zárúr. Usı termin astında “shıǵarmada suwretlengen xarakterler, ańlatpa etilgen ideyalar, keypiyatlar gúresi” [1] kórinetuǵın boladı. Bálkim sol sebepli de kópshilik tamashagóyler áyne sol qarama-qarsılıqlar “otında pisken” qaharmanlardı jaqsı kórip qaladı. “Syujetinde konflikt bolmaǵan shıǵarma tásirli emes, sebebi ol jaǵdayda turmıslıq haqıyqat tolıq hám izbe-iz ańlatılmaydı, tek xarakterlerdiń qarama-qarsılıǵı nátiyjesinde ǵana olardıń ishki dúnyası eń tolıq túrde ashıladı”.

USÍLLAR

Izertlew procesinde sistemalı tallaw, salıstırmalı-tariyxıy qatnas, strukturalıq-funkcional metod hám mádeniy-sociologiyalıq tallaw usıllarınan paydalanıldı. Fenomenologiyalıq jantasıw arqalı qaraqalpaq kinosındaǵı janrlıq ózgerisler hám milliy xarakterdiń qáliplesiw mexanizmleri úyrenildi. Izertlewdiń empirikalıq obekti sıpatında 2009-jılı “Qaraqalpaqfilm” mámleketlik mákemesi tárepinen tolıq jergilikli texnikalıq hám dóretiwshilik resurslar tiykarında súwretke alınǵan “Urı” kórkem filmi alındı. Filmdegi rejissura, scenariy dúzilisi, operatorlıq jumısı hám dawıslasdırıw (dublyaj/ozvuchka) sisteması kompoziciyalıq hám audiovizual tallaw metodları járdeminde úyrenildi.

NÁTIYJE HÁM TALÍQLAW

2009-jılı súwretke alınǵan tolıq metrajlı kórkem filmi “Urı” Qaraqalpaqstan kino kórkem óneri tariyxında jańa bet ashtı. Bunıń tiykarǵı sebebi - usı filmge shekem scenariy jazıwdan baslap montajlaw hám dawıslasdırıwǵa shekemgi tiykarǵı texnikalıq hám dóretiwshilik processlerge Tashkent qalasınan qánigeler tartılǵan bolsa, “Urı” filmi tolıǵı menen “Qaraqalpaqfilm” mámleketlik mákemesiniń óz kadrlar potencialı járdeminde júzege keldi. Film dóretiwshileri: scenariy avtorı - Muratbay Nızanov, postanovshı rejissyor - B.Nizamatdinov, rejissyor - Bawetdin Baymurzaev, operatorlar - A.Asqarov, B.Dilmuratov, kompozitor Ulbiybi Abdullaeva, ses rejissyorı Polat Júginisov bolıp esaplanadı. Bul film Qaraqalpaqstan kino kórkem-óneri tariyxında jańa betti ashıp berdi. Sebebi bul tolıq metrajlı kórkem film senariyden baslap montaj hám dawıslastırıw hámmesi tolıǵı menen “Qaraqalpaqfilm” mámleketlik mákemesi tárepinen ámelge asırılǵan. Kinostudiyanıń bul filmge deyingi bolǵan barlıq filmlerdi jaratıwda rejissyorlar, operatorlar, texnik xizmetkerler Tashkent qalasınan mirát etilgen. Bul film ápiwayı bir komediya emes, onda biziń milliy mentalitetimizge tán meshit-qáwimniń awizbirshiligi ásirese, máhálle aqsaqalınıń roli ayqın ashıp berilgen. Máhálle mámlekettiń tayanıshı. Búgingi kúnniń talabıda sonnan ibarat. Kino usı kóz qarastan da sátli shıqqan. Filmde qaraqalpaq xalqınıń bay ózine tán milliy úrp-ádetleri házil-dálkek epizodları jaqsı sáwlelengen. Ásirese kewli ashıq insanlar arasındaǵi kúlkili hádiyseler, múnásibetler kishipeylilik sadalıq hámde basqalardı mısal qılıp keltiriw múmkin.

Film tiykarınan awılda súwretke alınǵan. Filmniń birinshi kadrlarında film qahramanınıń jańa awılǵa kóship ketip atırǵan kadrları menen baslanadı. Ómirde hámme nárse bas qaharman Erbaydıń janına tiydi. Áwmetsizlikler biri tawsılsa, ekinshisi payda bola berdi. Hámme kewilsizliklerdiń sebepshisi dep awıllasları Erbaydı ayıplay berdi. Lekin ol bul kewilsizliklerge hesh qanday baylanısı joq ekenligin awıl turǵınlarına hesh túsintire almaydı. Jańa qońsı Erbaydı ashıq kewillilik penen kútip alǵanların kórgen Perdebay, qońsılarına onıń menen qatnasıq qılǵanda abaylı bolıw kerekligin ol urı bolıwı múmkinligin olardıń miyine sińdiredi. Biraq bul gúmanlar qońsılardıń tek ǵana kúlgisine sebep boldı. Awılda húrmet itibarǵa iye bolǵan aqsaqal Tórejan ata bir kúni Erbaydan kishipeylilik penen onıń nege qızıǵıwın soraydı. Ol bolsa oylap otırmastan tawıslarǵa dep juwap beredi. Usı sáwbetten keyin 3 kún ótpey Tórejan aǵanıń tawısı joǵalǵannan keyin hámme qońsılar oǵan gúman menen qaray baslaydı. Qońsılardıń gúmanları bir zat joytılsa biykardan-biykar jala jabıwları Erbaydıń janına tiyedi. Hátteki Erbaydıń balalarında urıǵa shıǵarıp, velosiped balonların urlaǵanlıqta ayıplaydı.

Avtordıń oylawı menen aytqanda usı filmde insanlar ortasındaǵı óz-ara isenim hám gúman, ashiqkewillilik hám hiylekerlik haqqında sóz etiledi. “Bul kórkem film janrı komediya,- deydi filmniń postanovkashı rejissyorı B.Nizamatdinov.– Filmniń tiykarǵı syujet liniyasınan tısqarı, onda kóplegen komedik waqıyalar orın alǵan. Bul bir qansha qıyınshılıqlardı da keltirip shıǵaradı. Komediya sonday janr onı júdá bórttirip jiberiwde qáwipli. Qılıqsız háreketler kinoda tez kózge taslanıp qalınadı. Ádette bunday jaǵdaylarda berilgen roldi kereginen kemirek atqarıw talap etiledi hám bul keyinshelli operatorlıq sheberligi, montaj hám dawıslastırıw waqtında kerekli halatqa erisiledi. Bul másele haqqında aktyorlar hesh qashan umıtpawı lazım” [2]

Filmde qaharmanlardan tısqarı eki urısqaq qońsınıń da ómiri kórsetiledi. Olar hárdayım eki úydiń qaq shegarasında ósip shıqqan erik miyweli teregin óziniki ekenin dálliylew jolında jánjellesedi. Film postanovkashı operatorı A.Asqarov hám B.Dilmuratov jánede ses rejissyorı Polat Júginisovtıń jumısların qanıqarlı dep esaplawımız múmkin. Biraq kinokartinadaǵı ses rejissyorlıq jumıslarında ayırım qáte kemshiliklerdi kóriwimiz múmkin. Film komediya janrı bolǵanı menen filmde kóbinese balalarǵa arnalǵan muzıkalardan kóbirek paydalanǵanı jáne bir epizodta Naǵıymanıń tús kórgen waqıtta baqırıp oyanǵan dawısı úlken hayal bolsada dawıstı qayta islew (ozvushka) waqtında jas qızdıń qorqıp baqırǵan dawısı ekenligi sezilip qalınǵan. Filmdegi ayırım qáte-kemshiliklerdi esapqa almaǵanda filmniń nátiyjeli shıqqanlıǵın atap ótemiz.

JUWMAQ

Ulıwma alǵanda, texnikalıq hám dóretiwshilik qáliplesiw procesindegi ayırım kemshiliklerge qaramastan, bul shıǵarma qaraqalpaq milliy kinosınıń ózine tán janrlıq ózgesheliklerin belgilep bergen hám region kinematografiyasınıń professional basqıshqa qádem qoyǵanlıǵın dálillegen unamlı milliy kórkem film bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyat

1. Sultanov I. Ádebiyat teoriyası.- T.: Oqıtıwshı, 1980.- B. 174.
2. Avtordıń rejissyor Bektilew Nizamatdinov penen sáwbetinen.2027 jıl 16-mart.
3. Tilepov, Quatbay Nukusbayevich. "QORAQALPOG‘ISTONDA MADANIYAT MARKAZLARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILLARI." *Oriental Art and Culture* 4.6 (2023): 680-683.
4. Тилепов, Қуатбай Нукусбаевич. "КИНО—ТАРБИЯ ВОСИТАСИ." *Innovative Development in Educational Activities* 2.5 (2023): 314-317.
5. Tilepov, Q. N. "QORAQALPOQFILM” DAVLAT UNITAR KARXONASINING TA’RIXI VA RIVOJLANISH YOLLARI." *Inter education & global study* 3 (2025): 613-620.
6. Nukusbayevich, Tilepov Quatbay. "Main Factors Of The History And Development Of" Karakalpakfilm Film Studio." *World Bulletin of Social Sciences* 27 (2023): 169-171
7. BEKPOLATOVICH, MANAS ABDREYMOV. "Ways of Formation of Karakalpakfilm in the Pre-independence Years." *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology* 7.4: 1-3.
8. Abdreymov, Manas Bekpolatovich. "QORAQALPOQ ZAMONAVIY MILLIY KINODAGI IZLANISHLAR XARAKTERI." *Oriental Art and Culture* 2.4 (2021): 44-49.